

УДК 343.147:343.23:504.06

Ірина Кравчук,

канд. юрид. наук,

старший викладач кафедри правознавства

Житомирського національного агроекологічного університету

ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ У МЕЖАХ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

Запропонована до уваги стаття присвячена теоретичному аналізу проблемних питань використання можливостей судових експертиз у межах розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. Автор на основі виділення процесуальної і непроцесуальної форм використання спеціальних знань у розслідуванні останніх визначає особливе місце судово-екологічної експертизи. З огляду на те, що даний вид експертного дослідження дає змогу встановити важливі фактичні обставини допущених правопорушень у сфері екології, розкрити причинні зв'язки між екологічними правопорушеннями та негативними наслідками, що настали в результаті, запропоновано подальше його дослідження з метою формування цілісної системи знань та основ організаційно-методичного забезпечення його проведення.

Ключові слова: спеціальні знання, спеціаліст, експерт, судово-екологічна експертиза, експертне дослідження, кримінальне правопорушення, кримінальне провадження.

Постановка проблеми. Відповідно до даних офіційної статистики, в нашій країні останніми роками на тлі загострення екологічної ситуації спостерігається стрімке зростання показників злочинності у сфері охорони природного середовища. Відповідні державні заходи із запобігання цим явищам виявляються малоефективними з причини високої їх латентності, що зрештою значною мірою ускладнює виявлення та подальше розслідування останніх.

Однією з причин значного зниження ефективності діяльності правоохоронних і природоохоронних органів щодо охорони навколишнього природного середовища, на нашу думку, є, перш за все, низький рівень використання слідчими спеціальних знань у галузі екології й суміжних природничих наук під час виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля з метою встановлення фактичних обставин негативного антропогенного впливу на нього. До того ж особливості правозастосовчої практики у сфері охорони природного середовища значною мірою зумовлені оцінкою вказаного виду протиправних діянь як таких, що не становлять великої суспільної небезпеки, а тому, як наслідок, не приділяється належна увага протидії екологічній злочинності на державному рівні та розробленню дієвих механізмів їх розслідування та профілактики.

З огляду на це, вбачаємо наразі необхідність в удосконаленні діяльності пра-

воохоронних органів шляхом належного забезпечення їх працівників дієвими криміналістичними засобами, прийомами та методами, спеціально призначеними для вирішення завдань з виявлення, розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля та запобігання їм. Не остання роль у цьому повинна бути відведена подальшому розвитку можливостей судових експертиз загалом та судово-екологічної експертизи зокрема як порівняно нового напрямку судово-експертних досліджень, а також як однієї із форм використання спеціальних знань у межах кримінального провадження. Слід також наголосити, що використання під час досудового розслідування спеціальних знань шляхом залучення в рамках кримінального провадження відповідних спеціалістів, а також призначення та проведення судових експертиз, результати яких надалі сприятимуть встановленню істини, є основними формами експертно-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розрізним аспектам проблеми використання можливостей судових експертиз, у тому числі судово-екологічної експертизи, в межах розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля приділялася увага відомих як вітчизняних, так і зарубіжних учених у галузі кримінального процесу, криміналістики та судової експер-

тизи, таких як: Ю.П. Аленін, Л.Е. Ароцкер, А.Р. Ашхамахов, Р.С. Белкін, Л.Г. Бордюгов, А.І. Вінберг, А.В. Волобуєв, В.Г. Грузкова, В.Г. Гончаренко, А.Л. Дудніков, Н.І. Клименко, Ю.Г. Корухов, С.О. Книженко, О.Н. Колесниченко, В.Є. Коновалова, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, Є.І. Майорова, Г.А. Магусовський, Г.М. Надгорний, О.В. Одерій, Г.Г. Омелянюк, Ю.К. Орлов, С.А. Рузметов, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, Ю.М. Туровець, Н.А. Черних, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та інші.

Проте в умовах постійної зміни нормативно-правової бази вважаємо за необхідність актуалізувати предмет дослідження, особливо звернувши увагу на використання можливостей судово-екологічної експертизи. До того ж, незважаючи на доволі наповнену нормативну регламентованість використання судово-екологічної експертизи, нині триває процес формування та розвитку як теоретичних, так і практичних її засад. Залишаються невизначеними і певні ключові категорії цього виду експертизи, її місце в системі судових експертиз, стадії судово-екологічного дослідження, методико-інформаційне забезпечення судово-екологічної експертизи [1, с. 22, 26].

Метою статті є теоретичний аналіз проблемних питань використання спеціальних знань у межах розслідування кримінальних правопорушень проти довілля загалом та можливостей судових експертиз зокрема.

Виклад основного матеріалу дослідження. До визначення поняття спеціальних знань у науці криміналістики висловлюються різні за змістом підходи. Так, одні вчені наполягають, що віднесення тих чи інших знань до числа спеціальних залежить від того, в межах загального або спеціального утворення вивчаються закономірності, які вирішуються в конкретному випадку [2, с. 112–120], або ж отримуються шляхом проходження спеціальної підготовки чи набуття професійного досвіду для вирішення питань, що виникають у процесі кримінального судочинства [3, с. 33].

Інші вчені вважають, що спеціальними є знання в галузі природничих, технічних, економічних та інших наук, якими не володіють особи з професійною юридичною підготовкою [4, с. 10], у зв'язку з чим із цього поняття виключають знання в галузі права, тобто ті, що пов'язані з кримінально-правовою оцінкою фактичних обставин справи й вирішенням питань процесуального характеру [5, с. 14].

На нашу думку, більш вдалим є визначення спеціальних знань як професійних,

отриманих під час навчання, а також навичок набутих досвідченою особою в процесі практичної діяльності в різних областях науки, техніки й інших суспільно корисних галузях людської діяльності, що використовують спільно з науково-технічними засобами у проведенні експертизи [6, с. 13-14].

Як зазначає О.В. Бишевець, спірним залишається питання і про джерела формування спеціальних знань, що використовуються для вирішення завдань кримінального провадження. На основі власного теоретичного узагальнення наявних думок вона доходить висновку, що деякі дослідники джерелами спеціальних знань вважають криміналістику, судову експертизу, судову медицину, судову психіатрію тощо. Утім, зважаючи на те, що в процесі навчання і підвищення своєї кваліфікації юристи здобувають значний обсяг знань у сфері криміналістики, судової медицини, судової психіатрії, то закономірним буде їх відносити до професійних, а не до спеціальних знань. З огляду на зазначене, обґрунтованою є точка зору, що спеціальні знання відносять до різних галузей науки, техніки, мистецтва і ремесла, а їх застосування пов'язують із певним рівнем професійної освіти, підготовки та професійним досвідом [7, с. 110].

У вітчизняній науковій літературі загалом виділяють дві форми використання спеціальних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень загалом та проти-правних діянь проти довілля зокрема, а саме процесуальну і непроцесуальну [8, с. 808]. Процесуальна форма може виражатися в залученні спеціаліста до проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; в участі особи, яка володіє спеціальними знаннями, як спеціаліста у виконанні дослідження і наданні відповідного документа (ст. 71 КПК України); або ж в участі особи, яка володіє спеціальними знаннями, як експерта з метою виконання експертного дослідження (ст. 69 КПК України). Окрім процесуальної взаємодії слідчого та спеціаліста, є й непроцесуальна форма, яка полягає в отриманні консультацій із різних питань, що виникають у слідчого в процесі розслідування, наприклад обговорення формувань питань, які необхідно поставити перед допитуваним або які повинні бути виснені на вирішення призначуваної експертизи.

За матеріалами судово-слідчої практики найчастіше спеціаліст залучається слідчим у порядку процесуальної форми використання спеціальних знань, а саме для участі у проведенні слідчих (розшукових) дій, здебільшого для проведення огляду місця події

з метою визначення механізму утворення слідів, отримання матеріалів для подальшого проведення судово-екологічної експертизи. При цьому, як стверджує В.М. Махов, допомога спеціаліста не повинна обмежуватися лише проведенням слідчих оглядів, адже вони можуть надавати допомогу у проведенні й інших як слідчих (розшукових) дій, так і негласних слідчих (розшукових) дій. Для прикладу, під час розслідування незаконного корисливого вилучення природних ресурсів слідчі за участю спеціалістів та з використанням науково-технічних засобів проводять обшуки за місцем проживання підозрюваних з метою виявлення продуктів браконьєрства, незаконної порубки та інших слідів злочинної діяльності. При цьому закон не обмежує того ж слідчого у кількості залучених осіб, які володіють спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів та можуть надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують спеціальних знань та навичок (можливість залучення працівника екологічної інспекції та інженера-технолога до огляду місця забрудненої річки) [9, с. 81].

Однак, незважаючи на беззаперечне значення вказаної форми використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, все ж таки провідну роль у цьому відіграє проведення судової експертизи з метою встановлення місця, часу вчинення протиправного діяння, обстановки, умов та причин, що сприяли злочинному посяганню на об'єкти довкілля або завданню шкоди екології у результаті недбалості чи необережності з боку винних осіб, та подальше використання її висновків у доказуванні.

Аналіз судово-слідчої практики свідчить, що у розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля можуть бути призначені різні судові експертизи, такі як: судово-грунтознавча (вивчаються об'єкти ґрунтового, ґрунтового-мінерального чи ґрунтового-техногенного характеру); судово-біологічна (встановлення природи та групової належності біологічних об'єктів); судово-хімічна (питання, що стосуються природи і концентрації шкідливих речовин в атмосферному повітрі, ґрунті, воді); агротехнічна (встановлення безпосередніх причин негативних наслідків забруднення природного середовища, що завдає шкоди сільськогосподарським культурам); інженерно-технічна (встановлення характеру об'єктів дослідження і їх відповідності вимогам екологічної безпеки); технологічна (чи відповідає технологічний режим затвердженому проекту, які

причини відхилення від нормативних вимог, яким був обсяг шкідливих викидів за певний час тощо); токсикологічна (чи містяться в пробах повітря, ґрунту, води отруйні речовини) та інші, а останнім часом дедалі більше спостерігається тенденція до впровадження у практику судово-екологічної експертизи. До речі, остання поряд з іншими видами експертиз, також передбачена «Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» [10].

Загалом судово-екологічна експертиза – це процесуальна дія, суттю якої є спеціальне дослідження, спрямоване на встановлення пов'язаних із порушеннями вимог екологічного законодавства обставин і фактів про екологічну подію, що призвела до загибелі людей, заподіяння шкоди їхньому здоров'ю, великих матеріальних збитків, забруднення навколишнього середовища, а також до інших тяжких наслідків, проведене у передбаченому процесуальним законом порядку обізнаними в галузі екології та певних прикладних наук особами за дорученням органу, що проводить розслідування, чи суду з метою встановлення фактичних даних, які у формі висновку судового експерта можуть стати доказом для встановлення істини у кримінальній, цивільній, адміністративній чи господарській справі [11, с. 124; 1, с. 23]. З огляду на запропоноване вище поняття, можна зробити однозначний висновок, що судово-екологічна експертиза дає змогу встановити важливі фактичні обставини допущених правопорушень у сфері екології, розкрити причинні зв'язки між екологічними правопорушеннями та негативними наслідками, що настали в результаті.

Об'єктами досліджень судово-екологічної експертизи можуть бути: локальна ділянка місцевості, де було виявлено ознаки негативного антропогенного впливу; проби атмосферного повітря, води, ґрунту, відібрані у межах антропогенно-порушеного об'єкта довкілля; зразки флори та фауни, що зазнали негативного антропогенного впливу; різноманітні механізми, обладнання та деталі з місця, де відбулася подія чи настали її наслідки; технічна документація, технологічні регламенти та акти перевірки екологічного стану об'єктів; результати обстеження об'єктів довкілля санітарно-епідеміологічними, природоохоронними та іншими спеціально уповноваженими органами [10; 12].

Окрім об'єктів судово-екологічної експертизи, в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз визначені і її завдання. Однак вирішення останніх потребує залучення експертів різних спеціальностей. З огляду на це, судово-екологічна експертиза

пертиза зазвичай має комплексний характер та проводиться спеціалістами з різних галузей знань, які після завершення формулюють загальний висновок, що не лише може суттєво вплинути на кримінально-правову кваліфікацію дій винних осіб, але й вказуватиме на конкретні ознаки протиправного діяння. З урахуванням цього слушною є пропозиція щодо призначення в межах розслідування екологічних правопорушень разом з екологічною експертизою або у комплексі з нею інших судових експертиз, таких як, наприклад, судово-медична, біологічна, хімічна, судово-ветеринарна, іхтіологічна, технологічна, курортологічна, будівельно-технічна, гідротехнічна, оскільки шкідливі наслідки в екологічній сфері мають зазвичай чітко виражений предметний характер, що пов'язано із захворюваннями людей, загибеллю тварин, знищенням родючих шарів ґрунту, погіршенням бальнеологічних властивостей ділянок місцевості тощо [15, с. 86].

На нашу думку, даний вид експертного дослідження доцільно класифікувати таким чином: екологічна експертиза та експертизи екологічної спрямованості (судова інженерно-екологічна, еколога-ґрунтознавча, еколога-біологічна, радіоекологічна, гідроекологічна експертиза); технічні експертизи; криміналістичні експертизи [1, с. 24].

Відповідно до нормативних положень ЗУ «Про судову експертизу» та Інструкції про призначення та проведення судових експертиз, слідчий залежно від виду експертного дослідження визначає установу, якій доручає його проведення. Це можуть бути державні спеціалізовані установи (НДІ судових експертиз Міністерства юстиції України, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України, експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України), а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ [10; 12].

Саме така система експертного забезпечення, на думку І.П. Красюка, відповідає розвитку інституту судової експертизи, ефективному впровадженню науково-технічних методів і засобів в експертну діяльність [13, с. 5].

Відповідно до чинного законодавства України процесуально експерта залучають до кримінальної процесуальної діяльності відразу після внесення інформації про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. До того ж КПК України конкретизує обсяг прав та обов'язків експерта, визначає коло осіб, які

можуть бути залучені як експерти, та вимоги до них. Зокрема, у межах досудового розслідування кримінального провадження як експерт може бути залучена вже не будь-яка особа, що має необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань, а лише особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями та має право відповідно до ЗУ «Про судову експертизу» на проведення експертизи [14].

Слід наголосити, що судові експертизи в межах кримінальних проваджень щодо протиправних діянь проти довілля можуть призначатися як на початковому, так і на подальших етапах досудового розслідування та судового розгляду залежно від їх необхідності. Проте, вирішуючи питання про призначення експертизи, слідчий має впевнитися в тому, які саме обставини справи чи об'єкти потребують експертного дослідження, чітко визначити його предмет і завдання. Враховуючи це, ми схильні погодитися з тим, що для вирішення цих питань доцільно залучати спеціаліста-еколога [1, с. 25].

Окремо слід вказати і на надану чинним законодавством можливість стороні захисту з власної ініціативи самостійно залучати експертів для проведення дослідження на договірних умовах, що, перш за все, покликано сприяти більш об'єктивному розгляду справи у суді. Отриманий висновок експерта сторона захисту подає до суду, і він має таке саме доказове значення під час його оцінки суддею, як і висновки, отримані за результатами досліджень, призначених іншими сторонами кримінального провадження.

Висновки

На завершення варто зазначити, що, враховуючи значний ступінь суспільної небезпеки екологічних злочинів, високий показник їх латентності та низький рівень розкриття, натепер назріла потреба у підвищенні ефективності використання спеціальних знань у межах розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень проти довілля у формі залучення відповідних спеціалістів із різних галузей знань до проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, а також проведення комплексних судових експертиз. Не остання роль у цій діяльності має бути відведена судово-екологічній експертизі, теоретичні основи якої натепер, на жаль, не сформувалися в цілісну систему знань, а методична база, необхідна для її проведення, практично відсутня. Окрім цього, складнощі, які виникають під час залучення відповідних спеціалістів для надання допомоги слідчому у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій та судово-експертних досліджень, а також неналежний

рівень розробленості відповідних методичних рекомендацій, їх недостатня орієнтованість на сьогоденні проблеми слідчої та судової практики зумовлюють потребу у проведенні комплексних наукових досліджень у цій галузі з урахуванням умов сьогодення.

Список використаних джерел:

1. Туровець Ю.М., Кравчук О.В. Проблеми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти довкілля в умовах дії нового кримінального процесуального законодавства України. Криміналістичний вісник. 2014. № 2 (22). С. 21-27.
2. Соколовский З.М. Понятие специальных знаний. Криминалистика и судебная экспертиза. 1969. № 6. С. 112–202.
3. Россинская Е.Р. Специальные познания и современные проблемы их использования в судопроизводстве. Журнал российского права. 2001. № 5. С. 33–43.
4. Пошонас П. Применение бухгалтерских познаний при расследовании и предупреждении преступлений. Вильнюс, 1977. 197 с.
5. Шиканов В.И. Проблемы использования специальных знаний и научно-технических новшеств в уголовном судопроизводстве: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1980. 31 с.
6. Щербаковский М.Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учебно-практическое пособие. Харьков: Эспада, 2005. 544 с.
7. Бишевец О.В. Историчний генезис застосування криміналістичних знань у адвокатській діяльності. Вісник кримінального судочинства. 2016. № 2. С. 106–112.
8. Туровець Ю.М. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні

злочинів проти довкілля. Форум права. 2011. № 3. С. 808-812. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_3_136. (дата звернення: 29.11.2018).

9. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений: монография. Москва: Изд-во РУДН, 2000. 296 с.

10. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5). Офіційний вісник України. 2013. № 3. С. 297. (дата звернення: 30.11.2018).

11. Бордюгов Л.Г. Поняття і процесуальна природа судово-екологічної експертизи. Форум права. 2009. № 1. С. 70-77. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2009_1_13.pdf.

12. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII станом на 20 січня 2018 року / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

13. Красюк І.П. Експертна служба МВС України сьогодні. Криміналістичний вісник. 2004. № 2 (2). С. 5-10.

14. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. Київ: Юстініан, 2012. 1217 с.

15. Ринкова О.В. Необхідність комплексного підходу до використання спеціальних знань та проведення судово-експертних досліджень під час розслідування екологічних злочинів. Криміналістичний вісник. 2010. № 2(14). С. 81-87.

Предложенная вниманию статья посвящена теоретическому анализу проблемных вопросов использования возможностей судебных экспертиз в рамках расследования уголовных преступлений против окружающей среды. Автор на основе выделения процессуальной и непроцессуальной форм использования специальных знаний при расследовании последних определяет особое место судебно-экологической экспертизы. Учитывая то, что данный вид экспертного исследования дает возможность установить важные фактические обстоятельства допущенных правонарушений в сфере экологии, раскрыть причинные связи между экологическими правонарушениями и негативными последствиями, наступившими в результате, предложено дальнейшее его исследование с целью формирования целостной системы знаний и основ организационно-методического обеспечения его проведения.

Ключевые слова: специальные знания, специалист, эксперт, судебная экспертиза, судебно-экологическая экспертиза, экспертное исследование, уголовное преступление, уголовное производство.

The article is devoted to the theoretical analysis of problematic issues of using the possibilities of forensic examinations within the framework of investigation of criminal offenses against the environment. The author, on the basis of the allocation of procedural and non-procedural forms of the use of special knowledge in the investigation of the latter, determines a special place forensic and environmental expertise. Given that this kind of expert research enables to establish the important factual circumstances of perpetrated offenses in the field of ecology, to reveal the causal link between environmental violations and the negative consequences that have resulted as a result, further research has been proposed in order to form a holistic knowledge system and the bases of organizational and methodological support of its holding.

Key words: special knowledge, specialist, expert, forensic examination, forensic ecological examination, expert investigation, criminal offense, criminal proceedings.